
Sanatta Özgürlük Ekonomik Özgürlüğü Gerektirir*

Tyler Cowen

Psikolojik güdüler, birçok büyük eserin ardındaki sürükleyici güç olmaları-na rağmen, harici sınırlamalardan bağımsız bir boşluk içinde işlemez. Ekonomik şartlar sanatçıların estetik emellerini ifade etme kabiliyetlerini etkiler. Özellikle, sanatta bağımsızlık malî bağımsızlık ve güçlü bir ticarî pazar gerektirir. Beethoven şöyle yazmıştı: “Hiçbir şekilde, sandığınız gibi sadece zengin olmak için yazan bir müzik tefecisi olarak sahnede değilim! Ancak, bağımsız hayatı severim ve buna küçük bir gelirim olmaksızın sahip olamam.”

Kapitalizm bireylerin kendilerini sanat yoluyla desteklemelerini mümkün kılan serveti yaratır. İnsanlık tarihinde nispeten yeni bir gelişme olan sanat meslekleri, ekonomik büyümeyle gelişir. Zenginlik ve konforun artan seviyeleri bireyleri yorucu fiziksel emekten kurtardı ve onlara kendi hayal alemlerine uçuşlarının peşinden koşmak için gerekli araçları sağladı. Zengin toplumlar genellikle gayri maddi zevkleri en fazla miktarda tüketirler. Zenginliğin temel fiziksel ihtiyaçlarımızı tatmin etme kabiliyeti estetikteki hedeflerimizi ve ilgilerimizi yükseltir. Bu mekanizmayla, hayatlarını tam zamanlı yaratıcılar olarak sürdürebilecek insanların sayısı asırlardır istikrarlı şekilde yükselmiştir.

Belki ironik bir şekilde piyasa ekonomisi sanatçının kültür-tüketicisi halkın anlık taleplerinden bağımsızlığını artırır. Kapitalizm, sanatçılara, maharetlere yatırım yapma, uzun-dönemli projelere girişme, kendilerince seçilen tür veya alanın iç mantığını takip etme ve pazarlama yeteneklerini geliştirme imkânı verecek şekilde alternatif malî destek kaynakları sağlar. Bir ticarî toplum müreffeh ve rahat bir toplumdur ve sanatçıların yaratıcı arzularını giderme aracı bulabilecekleri alanların zengin bir çeşitliliğini sunar.

*“Artistic Freedom Requires Economic Freedom”, *Freeman*, January 1999. Tyler Cowen, George Mason University Ekonomi Profesörü.

Pek çok sanatçı hayatlarını mesleklerinden kazanamaz ve haricî finansal destek kaynaklarına ihtiyaç duyar. Sanat piyasaları bazen büyük yaratıcıların erdemlerini tanımakta başarısız olur, fakat zengin bir ekonomi, bir bütün olarak alındığında, sanatçıların değerini takdir edememeye fakir bir ekonomiden daha dirençlidir. Bir zengin ekonomi sanatçılara çok daha fazla sayıda başka potansiyel destek kaynakları sağlar.

Özel vakıflar, üniversiteler, zengin ailelerden bırakılan vasiyetler ve sanat saiklerini öldüren sıradan işler, bunların hepsi tomurcuklanan yaratıcıları desteklemiştir. Jane Austen, servetiyle yaşadı. T. S. Eliot Lloyd's Bank'ta çalıştı. James Joyce dil öğretti. Paul Gauguin borsa komisyonculuğu işinden bir malî kaynak kazandı. Charles Ives bir sigorta idarecisiydi. Vincent van Gogh erkek kardeşinden destek aldı. William Faulkner önce bir elektrik santralında çalıştı ve sonra bir Hollywood piyes yazarı olarak çalıştı. Philip Glass New York şehrinde taksicilik yaptı. William Carlos Williams, Rutherford'da -New Jersey- hekim olarak çalışıp hastalarını muayene arasında şiir yazdı.

Amerikan şairi Wallace Stevens sigorta endüstrisinde tam-zamanlı bir mesleği icra ediyordu. Bir eski iş arkadaşı şöyle yazmıştır: "O çok yüksek hayal gücüne sahip bir insandı". Stevens, Harvard Üniversitesi'nde kendisine önerilen bir şiir öğretme ve yazmayla ilgili bir kürsüyü reddetti. O bunun yerine sigorta işini tercih etti ve firmadaki pozisyonunu feda etmek istemedi. Bir seferinde bir iş arkadaşı Stevens'ı iş vaktinde şiirleri üzerinde çalışmakla suçladı. Stevens şöyle cevapladı: "Cumartesileri ve pazarları da Elizabeth Parkı'nda gezinirken sigorta sorunlarını düşünüyorum. Dolayısıyla eşitleniyor".

Ebeveynler ve yaşlı akrabalar birçok yerleşik düzen karşıtı kültürel devrimi destekledi. 19. Asır Fransız sanatçılarının çoğu, en azından meslek hayatlarının bir devresinde -çoğu zaman ticarî faaliyetle elde edilen- aile fonlarına dayanarak hayatını sürdürmüştür. Bu liste Delacroix, Corot, Courbet, Seurat, Degas, Manet, Monet, Cézanne, Toulouse-Lautrec ve Moreau'yu kapsar. Fransız yazarlar Charles Boudelaire, Paul Verlaine ve Gustave Flaubert, yerleşik düzen karşıtı tavırlarında, aileleri pahasına, daha da ileri gitmişlerdir.

En münzevi yazarlar bile bazen gizlice kapitalist servete dayanırlar. Marcel Proust, üstünü battaniyelerle örtterek ve günde 15 dakikadan fazla dışarıya çıkmayarak yazmak için kendini mantarla yalıtılmış bir odaya kapattı. Ancak, ailesinin Paris Menkul Değerler Borsası'ndan kazanılmış servetine dayandı. Paul Gauguin, yokluğunda resimlerinin daha çok değer kazanacağını bilerek ve muzaffer bir dönüş zemin hazırlayarak, Fransız sanat dünyasını terk edip Tahiti Adası'na gitti. Gauguin, kendisinin yorulma bilmez kendi kendini teşvik çabasını hiç bitirmedi ve Pasifikteki kalışı esnasında resimlerinin Fransa'daki değerini yakından takip etti.

Zenginlik ve finansal güvenlik sanatçılara sosyal değerleri reddetme şansı açar. Bohemler, avant-gardelar (yenilikçiler) ve nihilistler, hepsi, kapitalizmin

mahsulleridir. Bunların hepsi, modern çağa mahsus olan özgürlük ve mucitlik biçimlerini takip etmişlerdir.

Nakdi Müşevvikler

Birçok sanatçı bohem hayat tarzını reddeder ve kâr peşinde koşar. İtalyan Rönesans devri sanatçıları her şeyden önce ve en önemlisi müteşebbisti. Kâr için ürettiler, ticarî sözleşmeler yaptılar ve eğer ödülü yetersizse bir işten vazgeçmekte tereddüt etmediler. Rönesans heykeltıraşçısı Benvenuto Cellini, otobiyografisinde şöyle yazdı: “Sizi zavallı budalalar, ben fakir bir kuyumcuyum, kim bana para öderse onun için çalışırım”.

Mektuplarının okunmasının göstereceği üzere Bach, Mozart, Haydn ve Beethoven, hepsi, sanatları yoluyla para kazanmayı akıllarından hiç çıkarmadılar. Hatta Mozart şöyle yazdı: “İnan bana, yegâne amacım mümkün olduğunca çok para kazanmak; çünkü, o, sağlıktan sonra sahip olunabilecek en iyi şeydir”. 1972’de Akademi Ödülü’nü alırken Charlie Chaplin şöyle dedi: “Para kazanmak için iş dünyasına girdim ve sanat o sayede doğdu. Eğer söylediğim şey insanları hayal kırıklığına uğrattırsa, elimde değil, gerçek bu”. En başarılı yaratıcıların elde edebileceği büyük kazançlar pek çok kişiyi pazara girmeyi denemeye teşvik eder.

Kârlar sanatçının en geniş ve en heyecanlı izleyicilerini bulduğu yeri gösterir. İngiliz punk kemancı Nigel Kennedy şöyle yazdı: “Sanırım, eğer müzik yapıyor veya sanat icra ediyorsanız, gerçekleştirdiğimiz iletişim miktarını, onun size ve etrafınızdakilere ne kadar para getirdiğiyle bazı bakımlardan ölçebilirsiniz”. Bunun için diğer insanlara bir mesaj vermek isteyen yaratıcılar, maddî zenginliklerde pek az ilgi duysalar bile, pazar kazançlarına dikkat ederler.

Beethoven paraya başkalarına yardım etmenin aracı olarak önem vermiştir. Bir arkadaşı yardım için ona başvurduğunda, bazen para için beste yapmıştır: “Sadece masama oturmak zorundayım ve kısa bir süre sonra ona yardım hazırırım”. Para, bir mübadele aracı olarak, sadece haris ve maddeci amaçlara değil, birçok farklı amaca hizmet eder.

Sanat Malzemelerini Karşılama

Kâr peşinde koşan sanatçılar her zaman servetlerini onun kendi hatırı için toplamaz. Bir sanatçının geliri onun sanat yaratımı için gerekli malzemeleri almasına imkân sağlar. Tomurcuklanan heykeltıraşlar bronza, alüminyuma ve taşa para ödemek zorundadır. Yazarlar fikirler ve onların alt yapısı için seyahat etmek ister ve müzisyenlerin stüdyoda zaman harcaması gerekir. J. S. Bach düşünlerde ve cenazelerde müzik icra etmekten kazandığı dışsal geliri, Latince öğretme yükünden kurtulmak için kullandı, böylece beste yapmak için daha fazla vakte sahip olacaktı. Robert Townsend başarılı filmi *Hollywood Shuffle*’ı kredi kartlarının kullanılması yetkisini arkadaşlarına satarak çekti. Para sanatsal ifade ve iletişim araçlarının bir aracıdır. Kapitalist servet sanatsal üretimin teşizatını destekler. Elizabeth dön-

mi tiyatrolarının, Shakespeare oyunlarının oynanacağı sahneleri, kâr için işletildi ve bilet bedelleriyle ayakta tutuldu. İngiliz tarihinde ilk defa, tiyatro tam zamanlı profesyonel aktörler, prodüksiyon şirketleri ve tiyatro yazarları istihdam etti. Dramatik yapımlar için özel olarak binalar tasarlandı. Para için yazan Shakespeare, bir aktör ve oyun yazarı olarak iyi bir hayat yaşadı.

Piyanolar, kemanlar, “synthesizer”lar ve mikserlerin fiyatı, genel enflasyona nispetle, icatlarından beri, düşmektedir. Ev kamerasının ortaya çıkmasıyla, iptidai film yapma ekipmanı bile şimdi kolayca elde edilebilir haldedir. On dokuzuncu asrın sonlarında fotoğrafçılık teknolojik icatlarla patlayıp gelişti. Ekipmanın fiyatı büyük ölçüde düştü ve fotoğrafları tabetmek çok daha kolaylaştı. Fotoğrafçılar birden el makineleriyle çalışabilir hâle geldiler ve fotoğrafları çekildikten hemen sonra tabetme mecburiyeti ortadan kalktı. Fotoğrafçılık ekipmanı artık 25-35 kg çekmekten çıktı ve seyyar bir karanlık oda muhafaza etmenin maliyeti ortadan kalktı.

Malzemelerin düşen fiyatları sanat yapmanın maliyetlerini milyonlarca hevesli ve müstakbel profesyoneller için karşılanabilir hâle getirdi. Önceki dönemlerde, kağıdın fiyatı bile, yazma ve çizme faaliyetlerinin geliştirilmesini nispeten daha iyi durumda olan ailelerle sınırlandırarak şekilde, çok yüksekti. Halkın zevkini görmezden gelen bir münzevi olan Vincent van Gogh tarihin daha önceki bir çağında çok miskin hayat tarzını seçmeyi beceremezdi. O konformist olmamayı başarabildi, zira teknolojik ilerlemeler boyaların ve tuvalin fiyatını düşürmüştü ve onu bir sanatçı olarak varlığını sürdürmeye muktedir kılmıştı. Berthe Morisot ve Mary Cassatt gibi kadın sanatçılar da piyasaya girmek için düşen malzeme fiyatlarından yararlandı. On dokuzuncu Asrın sonlarında birden kadınlar malzemeye fahiş bedel ödeme mecburiyetinde kalmaksızın boş vakitlerinde resim yapabilecek duruma geldiler. Sanatsal irade gücü dış malî destekten daha önemli oldu. Bu değişiklik ayrımcılık kurbanlarına sanat dünyasına daha fazla ulaşma imkânı verdi. Seyirlik sanatlar, edebiyat ve müzikte kadınların varlığı kapitalizm ilerledikçe istikrarlı bir şekilde arttı.

Malzemelerin düşen maliyetleri 20. Asırda sanatın popüler zevklerden uzaklaşmaya nasıl muktedir olduğunu açıklamaya yardım eder. Sanatın erken tarihinde boya ve diğer gereçler çok pahalıydı; sanatçılar derhâl komisyon ödeme ve satış yapma ihtiyacı tarafından sınırlanmıştı. Bu maliyetler düşünce, sanatçılar yeniliğe ve kişisel ifadeye, alıcılarını ve eleştirmenleri memnun etmekten daha fazla yönelme imkânı buldular. Empresyonistler Fransız Salonlarının derhâl kabulüne ihtiyaç duymadılar ve soyut ekspresyonistler Peggy Guggenheim tek müşterileri olduğunda bile yollarına devam edebildiler.

Sanatçının kendi sağlığı ve iyiliği -“beşeri sermaye”nin bir türü- özellikle önemli bir değerdir. Modernite sanatçıların sağlığını geliştirdi hayatlarını iyileştirdi. John Keat, modern ilaçlara ulaşma imkânı olsaydı, 26 yaşında veremden ölmezdi. Almanya'nın yetiştirdiği en yetenekli ressamlardan biri olan Paula Modersohn-Becker, 31 yaşında, çocuk doğurmasının ardından gelen komplikasyonlar yüzünden öldü. Mozart, Schubert, Emily Bronte ve birçok diğerleri gibi sanatta iyi bir baş-

langıç yapan fakat aynı zamanda tıbbi trajediler olan pek çok kişi modern çağda hayatta kalmış olurdu. Zengin toplumların, modernlik öncesi toplumlara kıyasla çok daha fazla sayıda insana hayat desteği sağlama kabiliyeti sanat piyasalarının hem arz hem talep tarafına önemli teşvik sağladı.

Sağlıkta ve hayat beklentisinde en önemli ilerlemeler çok yakın zamanda ortaya çıktı. Zamanının en zengin ve en sağlıklı ülkelerinden biri olan 1885 ABD’inde dünyaya yeni gelen bir bebek 39 yıldan daha fazla yaşamayı bekleyemezdi. Oysa, en mühim bestecilerin, yazarların ve ressamların çoğu 40’larından epeyce sonra zirveye ulaşıyordu.

Yalnızca son birkaç on yılda kullanılabilir hâle gelen doğum kontrol teknolojileri dışı yaratıcılara hayatları ve ev şartları üzerinde daha fazla kontrol gücü verdi. Meşhur kadın ressamların çoğu, isteyerek veya kaza ile, ya çok az çocuğa sahip oldu ya da hiç olmadı. Çocuk yetiştirme sorumlulukları çoğu kadını sanat dünyasının dışında tuttu. Bugün, yetişme dönemindeki kadın sanatçılar çocuk sahibi olup olmayacakları ve ne zaman olacakları üzerinde çok daha fazla kontrole sahiptir. Müzikte, edebiyatta ve görsel sanatlarda kadınların gittikçe artan önemi kültürel iyimserlik için en iyi tezdır. İnsanlık tarihinin çoğu boyunca insan cinsinin en az yarısı çoğu önemli sanat bilimlerinden uzak tutuldu ve kadınlar dengeyi kurmaya daha yeni başlıyor.

Sanatlar Üretimde Geri mi Kalıyor?

Sahne sanatlarını analiz eden iktisatçılar William Baumol ve William Bowen ekonomik büyümenin sanatsal üretime bir “maliyet hastalığı” bindirdiğine inanmaktadır. Onlar artan verimliliğin millî gelirin bir parçası olarak sanatlarda nispi bir maliyet artışına sebep olduğunu iddia etmekte. İddiaya göre sanatlar teknolojik gelişmeden eşit derecede yararlanmamaktadır. 1780’de bir Mozart telli sazlar quarteti üretmek 40 dakika alıyordu, bugün halâ 40 dakika almaktadır. Bu iktisatçıların tezlerine göre, ekonomide ücretler yükseldikçe sanatları desteklemenin nispi maliyeti artacaktır.

Baumol ve Bowen’in iddialarının tersine, deliller, sanatların teknolojik ilerlemeden çok istifade ettiğini göstermektedir. Matbaa makinesi, kağıt üretimindeki icatlar ve şimdi de World Wide Web yazılı malzemenin mevcudiyetini artırmıştır. Fransız impresionistleri yeni renklerini kimya endüstrisindeki icatlardan aldılar. Her ikisi de büyük teknolojiler olan kayıt yapma ve radyo senfoni orkestrasının verimliliğini artırdı. Senfonik yapımlar şimdi daha önce hiç olmadığı gibi milyonlarca dinleyiciye kolayca ulaşmaktadır. Bu teknolojik gelişmeler sadece maliyet hastalığının saldırısını erteleyen bir defaya mahsus olaylar değildir, daha ziyade, teknolojik ilerleme sanatlara daimî ve birikimli şekilde fayda sağlamaktadır.

Maliyet hastalığı tezi ekonomik gelişmenin diğer yararlı yanlarını ihmâl etmektedir. Sanatlar teknolojik ilerlemelerden ilk görüldüğünden daha fazla yararlanmaktadır. Meselâ, bir senfoni konseri üretimi, bir orkestrayı bir odaya oturup ona Shostakovich’i çaldırmaktan çok daha fazlasını gerektirir. Çalgıcılar bir diğerinin varlığını fark etmeli, sağlıklarını ve zihni dinginliklerini korumalı, provolar ve konser için ulaşımı düzenlemeli ve eleştirilenlerden ve öğretmenlerden

kaliteli geri bildirim almalıdır. Bunların her birinde, dünya, büyük ölçüde teknolojik ilerlemeler sayesinde daha önceki zamanların verimliliğini muazzam ölçüde aşar.

Sanatsal Çeşitliliği Desteklemede Mekanizmalar

İyi gelişmiş piyasalar kültürel çeşitliliği destekler. Kompakt disk veya kitap mağazalarında hızlı bir gezinti bugünün müzik ve edebiyat zevklerinin gittikçe artan ölçüde homojen olduğu görüşünü yalanlar. Perakende dükkânları ürün seçimini ve çeşitliliği tüketicileri kapıdan içeri sokmanın başlıca stratejileri olarak kullanırlar. Doğrudan doğruya bir kâr getirmeyen kalemler bile iş ve dükkân ziyaretlerini çekmeye yardım edecek ve böylece iş âleminin daha geniş bir ürün sunma kabiliyetini destekleyecektir.

Sanat ürünlerinin mevcut çeşitliliği bir sürpriz olarak görülmemelidir. Adam Smith, iş bölümünün ve dolayısıyla uzmanlaşma derecesinin pazarın genişliğiyle sınırlı olduğunu vurgulamıştı. Sanat olayında, geniş bir pazar yaratıcı meşguliyetlerin maliyetini düşürür ve piyasa imkânlarını bulmayı kolaylaştırır. Bunun tersi olan tek bir patronun bulunması hâlinde sanatçı ya o patronun zevklerine hitap etmek ya da hiç gelir kazanamamak zorundadır.

Müzik, edebiyat ve güzel sanatlarda büyüyen piyasalar yaratıcıları himayeye bağımlılıktan kurtarmıştır. Bir himayeci, bir müşteriden farklı olarak, bir sanatçıyı, sanat ürününü ille de satın almaksızın, kendi parasıyla destekler. Samuel Johnson, 18. yüzyılda yazarak bir himayeciden “küstahlıkla destekleyen ve dalkavukla (karşılık) ödenen bir alçak (habis kişi)” olarak bahsetti. Mamafih, Johnson bile, himayecilerin fitri olarak kötü olduğuna inanmıyordu; problem yalnızca sanatçılar tamamıyla bir hâmiye bağımlı olduğunda doğmaktaydı. Himaye ilişkileri, ki bugün her zamankinden daha çoktur, zamanla sanatsal yaratıcılığa daha yararlı hâle geldi. Modern kaynak sağlama imkânlarının bolluğu sanatçılara yaratıcı özgürlükleri için alan yaratmakta pazarlık yapma imkânı vermektedir.

Piyanın genişlemesi sanatçıları yalnızca hâmiden değil fakat aynı zamanda hakim konumdaki piyasa zevkinin potansiyel tiranlığından da kurtarmıştır. On sekizinci asırdan farklı olarak, bugünün kitapları yazarlarının cömertçe ödüllendirilmesi için en çok satanlar listesine girmek zorunda değildir. Kendilerini, kalabalıklardan daha iyi bildiğine inanan sanatçılar kendi zevkleriyle meşgul olabilir ve modaya öncülük edebilir. Bugün bir sanat çevresine pazarlama yaparak ve hakim zevkleri reddederek hayatını sürdürebilmek daha önce olduğundan daha kolaydır.

Kültür alanında, piyasa mekanizmaları tüketicilere sadece istediklerini vermekten daha fazlasını yapmaktadır. Piyasalar üreticilere izleyicileri eğitmek için en büyük bolluğu sunmaktadır. Sanat üretici ve tüketici arasında daimi bir diyalogdan oluşur; bu diyalog, her iki tarafın ne istediğine karar vermesine yardımcı olur. Kârlı bir satış yapma yönündeki pazar müşevviki, aynı anda, tüketicilerin ve üreticilerin bir talep saflaştırması sürecine girmeleri için de bir müşevvik sağlar. Ekonomik gelişme sofistike ve özgül zevkler geliştirme kabiliyetimizi artırır.

Çeviren: Atilla Yayla